

УДК 330.837

О.А. ЗАДОЯ,
кандидат економічних наук, викладач,
Університет імені Альфреда Нобеля (м. Дніпро)

ФОРМУВАННЯ ІНСТИТУЦІЙНОГО СЕРЕДОВИЩА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЗАОЩАДЖЕНЬ В ІНВЕСТИЦІЇ

У статті обгрунтовано необхідність внесення змін до ряду законодавчих актів, які можуть вплинути на формування доходів домогосподарств (зарахування часу роботи за кордоном на основі офіційного працевлаштування до трудового стажу за умови внесення певних платежів до пенсійного фонду) та інвестиційних коштів підприємств (обов'язкова дооцінка вартості основних фондів через інфляцію, що збільшить амортизаційні відрахування), збільшати надходження заощаджень до фінансових інституцій (гарантування вкладів фізичних осіб, інститути спільного інвестування та реальний запуск другого й третього етапів пенсійної реформи), а також стимулюватимуть інвестиційну діяльність бізнесу (звільнення від оподаткування лише тієї частини амортизаційних відрахувань, яка реально використовується на інвестиції, а не на споживання). Особливу увагу приділено формуванню цінностей, які здатні забезпечити перехід до соціально орієнтованого споживання та запровадити раціональні споживацькі стандарти. Це не тільки дозволить забезпечити зростання рівня споживання, але й вивільнить частину наявного доходу для заощаджень. З'ясовано, що ключовим в інституційному середовищі трансформації заощаджень в інвестиції є інститут довіри, становленню якого й мають бути підпорядковані дії держави.

Ключові слова: *інституційно-мотиваційні методи, інституційне середовище, правила, звички, цінності, правове забезпечення, довіра, заощадження, інвестиції.*

Державне регулювання трансформації заощаджень в інвестиції відбувається із застосуванням фіскальних та монетарних методів. Але ці засоби повинні бути доповнені інституційно-мотиваційними методами, які мають безпосередній вплив як на формування заощаджень, так і перетворення останніх на інвестиції. Їх урахування допоможе з'ясувати, чому у різних країнах або у різний час одні й ті самі економічні інструменти дають різний результат.

Слід зазначити, що на відміну від, наприклад, фіскальних методів, інституційні чинники діють виключно опосередковано. Тому, з одного боку, не є можливим абсолютно точно передбачити результати їх впливу на заощаджувальні

та інвестиційні процеси, а з іншого – інституційні чинники є факторами тривалої дії.

Інституційне макроекономічне середовище визначає поведінку економічних суб'єктів як стосовно формування заощаджень, так і їх використання. Інституційну структуру, відповідно, формують інститути – формальні правила, неформальні норми, а також особливості їх застосування [1, с. 77–78].

Метою нашого дослідження є визначення основних напрямів державного впливу на інституційне середовище, які б сприяли збільшенню масштабів заощаджень економічних суб'єктів та стимулювали процес їх трансформації у інвестиції.

Цілям нашого аналізу найбільшою мірою відповідає визначення інституційного середовища, яке міститься у працях українських дослідників Г.М. Пилипенко [2, с. 61] та Н.І. Литвиненко [3, с. 38–39]. На їхню думку, суть інституційного середовища розкривається через правила, звички, звичаї та норми. Базовим структурним елементом у цій системі виступає норма, а інституційне середовище складають усі ті форми, на які перетворюється норма у ході діяльності людини – правила, звички та звичаї [3, с.39].

За загально визнаним значенням правило є вимогою щодо дотримання певних умов, що поширюється на усіх учасників якої-небудь дії. Зазвичай дотримання цих вимог певним чином заохочується, а недотримання спричиняє покарання.

У сучасному суспільстві більшість правил набуває юридичної форми та закріплюється у відповідних правових документах. Тому найбільш важлива роль держави саме у формуванні правил. Заради справедливості слід сказати, що найбільший вплив та найшвидші результати державне регулювання інститутів може мати у сфері права. Але й найбільш руйнівними для процесу трансформації заощаджень в інвестиції можуть бути прорахунки саме у цій царині.

Будучи впорядкованою системою правових відносин інститут права регулює взаємовідносини між суб'єктами у певній сфері. При цьому не слід ототожнювати наявність певних правових норм з інститутом права. Останній містить як обов'язковий компонент реальне забезпечення дотримання правових норм. На жаль, відсутність працюючої системи захисту прав приватної власності, поширення рейдерства, нестабільність «правил гри», які можуть змінюватися в ході самої гри, корупція у правоохоронних органах не тільки стримують вітчизняного інвестора, але й відлякують іноземного.

Багато вчених та аналітиків наголошують на необхідності змінювати певні законодавчі акти України, що сприятиме

формуванню необхідних передумов для інституційного забезпечення трансформації заощаджень у інвестиції. В загальному вигляді наші пропозиції можна звести до такого (рис. 1). Внесення запропонованих змін до ряду законодавчих актів може вплинути на формування доходів домогосподарств (зарахування часу роботи за кордоном на основі офіційного працевлаштування до трудового стажу за умови внесення певних платежів до пенсійного фонду) та інвестиційних коштів підприємств (обов'язкова дооцінка вартості основних фондів через інфляцію, що збільшить амортизаційні відрахування), збільшить надходження заощаджень до фінансових інституцій (гарантування вкладів фізичних осіб, інститутів спільного інвестування, реальний запуск другого й третього етапів пенсійної реформи), а також стимулюватиме інвестиційну діяльність бізнесу (звільнення від оподаткування лише тієї частини амортизаційних відрахувань, яка реально використовується на інвестиції, а не на споживання).

Удосконалення правових норм має охоплювати всі стадії доходного циклу: від процедури формування доходів до їх використання як інвестицій. Послідовне тривале дотримання цих правил має поступово трансформуватися у звичку. За загальноприйнятим визначенням, звичка – це потреба людини вчиняти певні дії. Вона може виникати як під впливом внутрішньої мотивації, так і за рахунок зовнішнього стимулювання.

Умовою виникнення звички є багаторазове повторення одних і тих самих дій. Це стосується будь-якої сфери діяльності людини. З позицій предмету нашого дослідження саме численне повторення найбільш прийнятних для суспільства процедур заощаджень та їх трансформації у інвестиції під впливом правил, встановлених державою, є умовою формування відповідних звичок. На нашу думку, до таких звичок доцільно віднести такі:

Рис. 1. Правове забезпечення вдосконалення процесу трансформації заощаджень у інвестиції (авторська розробка)

– соціально відповідальне споживання. Це передбачає перехід від кланово орієнтованої моделі споживання, яка сьогодні склалася в Україні, до соціально орієнтованої, властивої для скандинавських країн, Канади та Німеччини [4, с. 16–18]. Це дозволить не тільки більш раціонально використовувати наявні ресурси та отримувати аналогічне задоволення потреб при менших витратах

доходів, вивільнить ресурси для заощаджень, але й знизить граничну корисність споживання та змінить структуру використання наявного доходу на користь заощаджень;

– відмова від патерналістського сприйняття держави та особиста відповідальність громадян за своє теперішнє та майбутнє. Це сприятиме збільшенню різноманітних добровільних страхових вне-

сків: від страхування життя та майна до пенсійного страхування;

– відмова від надмірних готівкових заощаджень та зберігання заощаджень у фінансових інститутах. Це не тільки збільшить потенційні інвестиційні ресурси, але й дозволить оперувати більш достовірними даними при розробці державного регулювання трансформації заощаджень в інвестиції за допомогою фіскальних та монетарних методів;

– самостійне забезпечення себе житлом. Така звичка буде мотивувати домогосподарства вкладати заощадження безпосередньо у будівництво житла, тобто збільшувати пряме інвестування;

– відповідальне ставлення до залучення кредитів. У економічних суб'єктів (як домогосподарств, так і підприємств) має сформуватися звичка ухвалювати рішення про залучення кредитів лише після ретельного вивчення можливостей їхнього повернення. Це буде дещо стримувати споживче кредитування, яке багато в чому стало причиною формування «мильного» попиту. За даними Національного банку України, за дев'ять місяців 2017 р. громадяни отримали кредитів на 14 млрд грн, тоді як за аналогічний період докризового 2008 р. банки видали позик на 52 млрд грн [5].

Як справедливо зазначає А.В. Кудінова, «формування соціально-орієнтованої моделі споживання в Україні неможливе поза підвищенням доходів населення» [4, с.18]. Однак досягнення бажаного результату як у споживанні, так і заощадженнях та їх використанні неможливе і без становлення ще одного інституту – цінностей.

Під цінностями, як правило, розуміють все те, що є важливим для людини та визначає критерії її поведінки. Цінності можуть бути пов'язані з цілями або засобами їх досягнення. На етапі формування заощаджень вплив цінностей виявляється, перш за все, через певні стандарти споживання. Помічено, що досить часто люди, які не мають великих доходів, намагаються справити враження саме рівнем свого споживання. У цьому випадку споживання стає не тільки способом задоволення потреб, але й виконує певну ста-

тусну функцію. Наприклад, досить часто рівень використовуваних людьми мобільних пристроїв перебуває у протилежній залежності від їх доходу. Існують також певні особливості стандартів споживання в окремих спільнотах.

Система цінностей впливає не тільки на розміри споживання, але й на розміри заощаджень. Якщо в системі цінностей людей ключовим є досягнення власної фінансової та економічної незалежності, то певну частину доходу вони будуть заощаджувати для свого майбутнього забезпечення. Якщо ж у країні панує уявлення, що саме держава має турбуватися про старість кожного її громадянина, то успішний розвиток приватних пенсійних фондів у такій країні під великим сумнівом. Прикладом першої ситуації можуть бути скандинавські країни, а другої – Німеччина.

Не менш серйозно цінності впливають на прийняття рішення домогосподарствами про безпосереднє інвестування. Формою такого інвестування, як правило, є будівництво житла. Якщо в країні домінує цінність осілості – «мій дім – моя фортеця», то створення умов для будівництва власного житла дасть значний ефект з точки зору формування прямих інвестицій. Навпаки, коли населення досить мобільне і віддає перевагу свободі переміщення, такі дії особливого ефекту не матимуть. Українському менталітету ближче саме перший варіант цінностей. І його потрібно використовувати у розробці державного регулювання прямого інвестування власниками заощаджень, стимулюючи приватне інвестування житлового будівництва. Було б доцільно дещо переглянути норми неоподаткованого розміру житла у податку на нерухомість. Користь суспільства від активного будівництва буде більшою, ніж втрата від недоотриманого податку.

Однак звичка не може виникнути без довіри. Це поняття прийшло до економічної науки з праць по філософії (Р.У. Емерсон, «Довіра до себе», 1841). Однак в інституційній теорії воно відіграє надзвичайно важливу роль.

Не вдаючись до детального аналізу ролі довіри у соціально-економічному роз-

витуку, зазначимо, що більшість інституціоналістів сходяться на важливості довіри у зменшенні трансакційних витрат (Р. Коуз, О. Вільямсон та ін.) [6, 116]. Особлива заслуга у розробці важливості відносин довіри у транзитивних економіках належить Я. Корнаї [7]. Саме він виділив як самостійну проблему довіру контрагентів один до одного та їх довіру до держави.

На думку Г. Коцюрубенко, фінансова довіра має чотири основні складові: економічну, яка забезпечує гарантування захищеності інвестицій; інформаційну, що ґрунтується на достовірному та повному інформуванні інвесторів про стан речей; ефекти участі через залучення інвесторів до роботи у різноманітних асоціаціях споживачів фінансових послуг, та незалежний контроль, який здійснюють як держава, так і самоорганізовані структури [8].

Наявність або відсутність довіри особливо впливова у тих випадках, коли результат поведінки буде відчуватися через певний час. Саме такими ситуаціями є заощадження та інвестування. З одного боку, відсутність віри в те, що спрацює заявлена система соціального захисту, провокує збільшення заощаджень за мотивами створення резервного фонду. Довіра чи її відсутність є вирішальним фактором обрання форми заощаджень: це можуть бути фінансові інвестиції або приріст готівкових резервів. Оскільки реальні інвестиції є тривалим розміщенням грошей, то за відсутності довіри економічні суб'єкти вимушені закладати більші показники на ризик, що підвищує вимогливість до рівня очікуваної доходності інвестицій та обмежує кількість інвестиційних проєктів, прийнятних для інвестора.

На жаль, ситуація з довірою до влади та фінансових інститутів в Україні склалася катастрофічна. За даними Європейського соціологічного дослідження, у 2011 р. за показниками довіри до влади Україна посідала останнє місце в Європі [111]. За останні роки ситуація не поліпшилася. У квітні 2017 р. Президенту України довіряли лише 22% опитаних, не довіряли – 71,9%; уряду – відповідно 12,8% і 81,9%, Національному банку – відповідно 11,7% і 81,5%, Верховній

Раді – відповідно 9% і 86,6%, прокуратурі – відповідно 9,5% і 83,3%, судам – відповідно 7% і 86,6%. Національному антикорупційному бюро України довіряють 21,3% опитаних, не довіряють – 64,8%. Довіру до державного апарату (чиновників) висловили 7,9% опитаних, недовіру – 87%. Баланс «довіра – недовіра» щодо до комерційних банків склав – 73,5% (довіряють – 10,4%, не довіряють – 83,9%) [9].

За такого стану інституту «довіра–недовіра» досить важко розраховувати на швидкі прогресивні зміни у інституційному середовищі. На нашу думку, слід прийняти до втілення стратегію довіри, запропоновану відомим вченим Я. Корнаї, який виділив дві її складові: законодавчі, судові та інституційні завдання і зміни у менталітеті людей [7]. Послідовні дії держави щодо реалізації цієї стратегії могли б принести перші результати вже через 2–3 роки. Підставою для такого оптимізму є сформована за останні роки довіра населення до армії, яка ще три роки тому була взагалі відсутня: баланс «довіра–недовіра» сьогодні складає +18,4%. Вищий показник тільки у церкви (36,4%) та волонтерських організацій (42,2%) [9].

Довіра є тією ланкою, яка може перетворити звичку на звичай. Звичка є характеристикою окремого суб'єкта. Вона не може набувати правового статусу та не поширюється на інших. Якщо ж певні звички стають масовими та перетворюються на загальновизнані норми поведінки, вони набувають статусу звичаю. Стаття 7 Цивільного кодексу України визначає звичай таким чином: «Звичаєм є правило поведінки, яке не встановлене актами цивільного законодавства, але є усталеним у певній сфері цивільних відносин» [10].

Інститут звичаю часом діє більш ефективно від норми, встановленої законом. Контроль за дотриманням останньої здійснюють певні правоохоронні органи. Дотримання ж звичаю контролюється усім суспільством, осуд якого для порушника найчастіше є більш вагомим, ніж покарання за порушення правової норми. Тому держава має докласти максимум зусиль для формування відповідних звичаїв у суспіль-

стві, які б забезпечували становлення інституційного середовища, сприятливого для трансформації заощаджень у інвестиції.

Таким чином, цілеспрямована діяльність держави може значно прискорити формування інституційного середовища, сприятливого для формування заощаджень та їх трансформа-

ції в інвестиції. Разом із тим державна політика має враховувати специфіку запитів до інституційного середовища з боку окремих груп економічних суб'єктів (домогосподарств, підприємств, суспільства в цілому). Саме дослідження цих запитів має стати наступним етапом аналізу.

Список використаних джерел

1. Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки / Д. Норт; пер. з англ. І Дзюб. – К.: Основи, 2000. – 198 с.
2. Пилипенко Г.М. Інституційні чинники співвідношення державної та ринкової координації економічної діяльності: монографія / Г.М. Пилипенко. – Дніпропетровськ: НГУ, 2012. – 293 с.
3. Литвиненко Н.І. Інституціональні складові соціально-економічного розвитку країни: монографія / Н.І. Литвиненко. – Дніпропетровськ: НГУ, 2015. – 310 с.
4. Кудінова А.В. Відносини споживання в парадигмі глобальної політичної економії: автореферат дис. ... д-ра екон. наук за спеціальністю 08.00.01 – Економічна теорія та історія економічної думки / А.В. Кудінова. – К.: Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, 2016. – 31 с.
5. Парадокси банківської системи: чому не дешевшають кредити? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dw.com/uk/>
6. Коуз Р.Х. Институциональная структура производства: Нобелевская лекция 9 декабря 1991 г./ Р.Х. Коуз // Мировая экономическая мысль. Сквозь призму веков; в 5 т.; сопред. редкол. Г.Г. Фетисов, А.Г. Худокормов. – Т. V; в 2 кн. – **Всемирное признание: Лекции нобелевских лауреатов** / Отв. ред. Г.Г. Фетисов. – Кн.1. – М.: Мысль, 2004. – С. 676–687.
7. Корнай Я. Честность и доверие в переходной экономике / Я. Корнай // Вопросы экономики. – 2003. – №9. – С.4–17.
8. Коцюрубенко Г. Залучення заощаджень домогосподарств України до фінансового ринку: сучасні реалії / Г. Коцюрубенко // Науковий вісник Одеського національного економічного університету. – 2014. – № 7. – С. 48–58.
9. Ставлення громадян України до суспільних інститутів, електоральні орієнтації / Результати соціологічного дослідження [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://razumkov.org.ua/uploads/socio/Press0417.pdf>
10. Цивільний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/435-15>

References

1. Institutions, institutional change and economic performance, by Douglass C. North. New York: Cambridge University Press, 1991, 152 pp.
2. Pylypenko H.M. *Instytutsiyni chynnyky spivvidnoshennya derzhavnoyi ta rynkovoyi koordynatsiyi ekonomichnoyi diyalnosti* [Institutional factors of the correlation of state and market coordination of economic activity], Dnipropetrovsk, NGU, 2012, 293 p.
3. Lytvynenko N.I. *InstytutSIONALNI SKLADOVI SOTSIALNO-EKONOMICHNOHO ROZVYTKU KRAYINY: MONOHRAFIYA* [Institutional components of socio-economic development of the country], Dnipropetrovsk, NGU, 2015, 310 p.
4. Kudinova A.V. (2016). *Vidnosyny spozhyvannya v paradyhmi hlobalnoyi politychnoyi ekonomiyi*. Avtoref. diss. dokt. ekon. nauk [Relationship of consumption in the paradigm of global political economy. Dr. econ. sci. diss.]. Kyiv, 31 p.

5. *Paradoksy bankivskoyi systemy: chomu ne deshevshayut kredyty?* [Paradoxes of the banking system: why do not cheaper loans?] Available at: <http://www.dw.com/uk> (Accessed 20 April, 2018).

6. Coase, Ronald (1992), The Institutional Structure of Production // The American Economic Review, vol.82, no. 4, pp. 713-719, (Nobel Prize lecture).

7. Kornai Ja. *Chestnost i doveriye v perekhodnoy ekonomike* [Honesty and trust in a transitional economy], *Voprosy ekonomiki*, 2003, no. 9, p. 4-17.

8. Kotsyurubenko H. *Zaluchennya zaoshchadzen domohospodarstv Ukrayiny do finansovoho rynku: suchasni realiyi* [Attraction of savings of households in Ukraine to the financial market: current realities] *Naukovyy visnyk Odeskoho natsionalnoho ekonomichnoho universytetu*, 2014, no. 7, p. 48-58.

9. *Stavlennya hromadyan Ukrayiny do suspilnykh institutiv, elektoralni oriyentatsiyi / Rezultaty sotsiologichnoho doslidzhennya* [Attitudes of Ukrainian citizens to public institutions, electoral orientation / Results of sociological research] Available at: <http://razumkov.org.ua/uploads/socio/Press0417.pdf> (Accessed 20 April, 2018).

10. *Tsyvilnyy kodeks Ukrayiny* [The Civil Code of Ukraine] Available at: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (Accessed 20 April, 2018).

В статье обоснована необходимость внесения изменений в ряд законодательных актов, которые могут повлиять на формирование доходов домохозяйств (зачисление времени работы за рубежом на основе официального трудоустройства в трудовой стаж при условии внесения определенных платежей в пенсионный фонд) и инвестиционных средств предприятий (обязательное дооценка стоимости основных фондов из-за инфляции, что увеличит амортизационные отчисления), увеличить поступление сбережений в финансовые институты (гарантирования вкладов физических лиц, институты совместного инвестирования и реальный запуск второго и третьего этапов пенсионной реформы), а также стимулировать инвестиционную деятельность бизнеса (освобождение от налогообложения только той части амортизационных отчислений, которая реально используется на инвестиции, а не на потребление). Особое внимание уделено формированию соответствующих ценностей, способных обеспечить переход к социально ориентированному потреблению и ввести рациональные потребительские стандарты. Это не только позволит обеспечить рост уровня потребления, но и высвободит часть имеющегося дохода для сбережений. Выяснено, что ключевым в институциональной среде трансформации сбережений в инвестиции является институт доверия, становлению которого и должны быть подчинены действия государства.

Ключевые слова: *институционально-мотивационные методы, институциональная среда, правила, привычки, ценности, правовое обеспечение, доверие, сбережения, инвестиции.*

The necessity of amending a number of laws that may affect the formation of household incomes (enrolment time working abroad on the basis of official employment to employment subject to certain payments to the pension fund) and investment funds of enterprises (mandatory revaluation of fixed assets due to inflation, which will increase amortization deductions), will increase the inflow of savings to financial institutions (guaranteeing deposits of individuals to institutions of joint investment and the real start of the second and third stages of the pension reform) and stimulate investment business (freedom from taxation only that portion of depreciation which is actually used for investment rather than consumption) have been justified. Particular attention is paid to the formation of relevant values that can ensure the transition to social-oriented consumption and introduce rational consumer standards. This will not only help to increase the level of consumption, but will also release some of the available income for savings. It is revealed that the key to the institutional transformation of investment savings is an institution of trust, the formation of which must be subordinated to the actions of the state.

Key words: *institutional and motivational methods, institutional environment, rules, habits, values, legal support, trust, savings, investments.*

Одержано 25.04.2018.